

Zentsura eta errealitate sinbolikoa. Oinarri teoriko eta euskal adibide zenbait

Censura y realidad simbólica: base teórica y algunos ejemplos vascos

Censure et réalité symbolique : base théorique et exemples basques

Censorship and symbolic reality: theoretical basis and some basque examples

GANDARA SORARRAIN, Ana
(UPV/EHU)¹
ana.gandara@ehu.eus

Noiz jaso: 2019-03-04
Noiz onartua: 2019-05-16

¹ Argitalpen hau MHLI (IT1047-16) ikertalde finkoa burutzen ari den US17/10 (UPV/EHU) eta FFI2017-84342-P (MINECO) ikerketa proiektuetan sartzen da.

Artikulu honetan lantzen dugu zentsura dinamikak komunitateen errealitate simbolikoaren baitan duten eragina; zehazki, estatutik gabeko komunitateek zentsuraren indar kamus-taileari aurre egiteko garatzen duten erresistentzia kulturalari erreparatuko diogu. Horretarako, batetik, zentsuraren eta errealitate simbolikoaren arteko dinamikak aztertzeko tresna teoriko zenbait aurkeztuko ditugu eta, bertzetik, horien baliagarritasuna hausnartuko dugu 1960-1980 bitarteko euskal errealitatearekiko korrespondentzian.

Gako-hitzak: Zentsura, errealitate simbolikoa, erresistentzia kulturala, Ahozko Ondare Kulturala, euskal kultura.

En este artículo estudiamos el impacto de las dinámicas censoras en la realidad simbólica de las comunidades; concretamente, nos fijaremos en la resistencia cultural que desarrollan las comunidades sin Estado para hacer frente al poder restrictivo de la censura. Para ello, por un lado, presentaremos algunas herramientas teóricas para analizar la relación entre la realidad simbólica y la censura, y por otro lado, reflexionaremos sobre la utilidad de dichas herramientas en correspondencia con la realidad vasca de 1960 a 1980.

Palabras clave: Censura, realidad simbólica, resistencia cultural, Patrimonio Cultural Oral, cultura vasca.

Nous étudions dans cet article l'impact des dynamiques de censure sur la réalité symbolique des communautés ; plus concrètement, nous nous intéressons à la résistance culturelle des communautés sans Etat pour faire face au pouvoir restrictif de la censure. Nous présentons d'une part quelques outils théoriques pour analyser la relation entre la réalité symbolique et la censure, et d'autre part nous réfléchissons à l'utilité de ces outils dans la réalité basque de 1960 à 1980.

Mots-clés : Censure, réalité symbolique, résistance culturelle, patrimoine culturel oral, culture basque.

In this article we analyze the impact of censorship dynamics on symbolic reality of the communities; more specifically, we will look at the cultural resistance that develop Stateless communities to deal with the restrictive power of censorship. To do so, on the one hand, we will present some theoretical tools to analyze the relationship between symbolic reality and censorship and, on the other hand, we will reflect on the usefulness of these tools in correspondence with the Basque reality from 1960 to 1980.

Key words: Censorship, symbolic reality, cultural resistance, Oral Cultural Heritage, Basque culture.

1. Sarrera

Euskal komunitateak aro moderno eta garaikidean izan duen garapena ulertzeko ezinbertzekoa da zentsurari buruz aritzea. Alderdi geopolitiko desberdinetatik zentsura izan da azken mende eta laurdenean komunitatearen errealitate simbolikoa baldintzatu duen alderdi nagusietarik bat. Zentsurari buruz aritzeak berekin dakar testuinguru eta dinamika zentsuratzaileen alderdi biri erreparatu beharra: indar zanpatzaileari eta zanpatua denari. Horregatik, alderdi zanpatzaileari aurre egiten dioten dinamikez arituko gara lan honetan: erresistentziaz eta horren eskutik osatzen den errealitate simbolikoaz. Erresistentzia mota desberdinak daude, noski. Montserrat Guibernauk, kasu, erresistentzia armatua eta kulturala sailkatzen ditu estatutik gabeko nazioek abian jartzen dituzten bi erresistentzia mota nagusi gisa (1999). Gu erresistentzia kulturalen ardaztuko gara.

Artikulu honetarako hautatu dugun aztergaraia 1960-1980 bitartekoa da; izan ere, hamarkada horietan hasi zen euskal komunitate garaikidea erresistentzia egituratuak abiatzen, *continuum* iraultzailearen baitan (Gandara, 2015). Garai horretan, baziren egitura gehiago edo gutxiagoko euskal erresistentzia kulturala ardatz zuten guneak, jarrerak eta hautuak; erabaki indibidualak eta ekimen kolektiboak (anitzen artean, Biosca, 2009 [2007]; Guibernau, 1999; Oronoz, 2011; Torrealdei, 1999; Pablo de, *et alii*)². Bertzeak bertze, hizkuntzaren hautua bera erresistentziarako jarreraren erakusgarri zen; izan ere, Joseba Sarrionandiak erran gisa:

Hizkuntza minoritarioan idaztea ez da berezkoa, ez da funtsik gabekoa, ez da *loisir mondain* bat. Bizitzan badira hautu batzuk ondorio edo kalterik gabekoak, baina euskaraz [...] idazteko hautua ez da halakoa. Hizkuntza menderatuan idaztea, nahita ere, ezin da kaligra-

² Erresistentzia kulturalaren gauzpen nagusietariko hiru izan ziren, batetik, kultura eta hizkuntza partikular jakinak lantzea eta eremu publiko nahiz pribatuan komunitate horren erakusgarri lirartekeen sinboloak erabiltzea; bertetik, politika berdintzaileen jasaile ziren kultura eta hizkuntza jakinak babestea edo haiekin identifikatzea; eta, hirugarrenik, eremu publikoan estatuak zuen kontrola hausten duten ekintzak abiatzea (Gandara, 2015).

fia ariketa izan. Erresistentzia da era batean edo bestean, modu subertsiboan edo subjuntiboan³. (2010, 431)

Hala, bada, euskal kultur eremu lausoan izaniko zentsurari erreparatuko diogu, euskal komunitateak frankismoaren hondarreko hamarkadetan eta Trantsizioan zehar bizituriko egoeratik abiatuta; zentsura izanen da errealitate sinbolikoarekiko korrespondentzian landuko dugun adierazgarria, eta euskal errealitatea, adibide zehatzetarako harrobia.

Maila teorikoan ohartu gara, zentsuraren eta euskal errealitate sinbolikoak 60-80etako hamarkada bitartean izaniko garapenaren arteko harremana aztertzean, ezinbertzekoa dela elkarreragin eremuko kokapenari erreparatzea. «Elkarreragin eremu» kontzeptua John B. Thompson soziologoak garatu zuen *Ideology and Modern Culture: Critical Social Theory in the Era of Mass Communication* lanean (1990), Pierre Bourdieuren azalpenetan oinarrituta⁴. Lan horretatik abiatuta, eta teoria etnosinbolistaren printzipioak kontuan izanik, 2015ean⁵ egokitu genuen forma sinbolikoen azterketarako Thompsonnek erabiltzen zuen kontzeptu taldea; gisa horretan, baliabide sinbolikoen, horien balioztatzeen nahiz eragileen azterketara moldatu genuen oinarri teoriko multzoa.

Oraingoan, preseski, egokitzapen horietarik zenbait bildu dugu, laburki. Bada, ekarpen teoriko nagusia izanen da estaturik gabeko komunitateen kanpo- nahiz barne-balioztatzeak aztertzeko tresna teorikoak eskaintzea eta, adi-

³ Modu subjuntiboaz: «Subjuntiboa geroago eta gutxiago erabiltzen da, euskaraz ere, [...]. Baina subjuntiboa da hipotesia, zalantza, desira, beldurra eta ez denaren posibilitatea azaltzeko dugun modua» (Sarrionandia, 2010: 659, 1075. oin-oharra).

⁴ Soziologo frantsesaren azalpenetatik abiatuta, Thompsonnek defendatzen du elkarreragin eremua, sinkronikoki, kokapenen espazio gisa eta, diakronikoki, ibilbideen sorta gisa kontzeptualiza daitekeela – «space of positions» eta «set of trajectories», hurrenez hurren – (1990: 147).

⁵ Laburbilduaz, lan horretan egin genuen, lehenengoz, soziologoak forma sinbolikoen azterketarako proposatzen zituenen egokitzapena. Bertzeak bertze, «forma sinboliko» eta «baliabide sinboliko» kontzeptuen arteko aldeak definitu genituen (2015: 97-101), balioztatzeak egokitu –sinbolikoa, ekonomikoa eta gurutzatua– (2015: 104-107) eta, era berean, egokitu egin genituen forma sinbolikoen balioztatzeak baldintzatzen zituzten hiru eragileez erranak estaturik gabeko nazio eta komunitateen errealitateetara –helburu kolektiboak, elkarreragin eremuetako kokapena eta erakundeen garapena– (2015: 107-110).

bide gisa, horiek deskribatzen hastea euskal komunitatearen errealitate sinbolikoan izaniko eragina, espresuki, zentsurarekiko korrespondentzian.

2. Oinarri teorikoak: proposamen zenbait

Aitzinatu dugunez, «elkarreragin eremu» kontzeptua izanen dugu abiapuntu zentsuraren eta errealitate sinbolikoaren arteko harremana aztertze-ko proposamenean; izan ere, kontzeptu horrek lagunduko du argitzen, hirugarren atalean, euskal erresistentzia sinboliko aktiborako gunearen zer-nolakotasuna. Zentsura izateak berekin dakar indar zanpatzaile-ukatzaille-kamustaile(ar)en nahiz zanpatu-ukatu-kamustu(ar)en existentzia. Horrexegatik, errealitate sinbolikoaren azterketarako indar horien arteko dinamikak azertu behar dira, elkarreragin eremuak eskain dakigukeelarik aipatu dinamika ikertzeko oinarritzko gunea.

The strategies pursued by individuals are linked to the positions they occupy within particular fields of interaction. The kinds of strategies typically pursued by individuals, and their capacity to succeed in them, depend on the resources available to them and their relation to other individuals in the field. (Thompson, 1990: 157)

Thompsonen azalpen horretara iristeko beretzen ditu Pierre Bourdieuk aipagai dituen kapital ekonomikoa, kapital kulturala eta kapital sinbolikoa. Alabaina, dinamika eta erreferente kolektiboen arituko garelarik, egokitza-penak egin beharko ditugu Thompsonen forma sinbolikoen azterketarako, maila teorikoan, darabilen kontzeptu multzoan⁶.

Hizpide dugun garaian, euskal komunitateak ukazioan oinarrituriko kokapena zuen Espainiako estatuarekin konpartitzen zuen elkarreragin eremuan; horren eraginez, zeinahi balioztatze prozesu euskal komunitatetiko barne-indarretatik hel zitekeen, soilik. Elkarreragin eremuko kokapena izan ohi da, hain zuzen, balioztatzeak –sinbolikoa, ekonomikoa nahiz gurutzatua– baldintzatzen dituen alderdi nagusietatik bat. Balioztatze sinbolikoak

⁶ «Balioztatze zabal» eta «continuum» kontzeptuak gaineratuko ditugu, aitzinago.

aditzera ematen duen prozesuan, forma sinbolikoak⁷ ekoiztu edota jasotzen dituzten pertsonen nolabaiteko balio sinbolikoa egozten diete forma sinbolikoei; balioztatze mota hori baldintzatu egiten du forma sinbolikoa ekoiztu eta jasotzen dutenek egozten dioten estimuaren izanak — «that is, praised or denounced, cherished or despised by these individuals» (Thompson, 1990: 154-155) —. Aldiz, balioztatze ekonomikoan, forma sinbolikoari nolabaiteko balio ekonomikoa egozten zaio; hau da, merkatu batean trukatu ahal izateko beharrezko lukeen balio mota, prezioa, esleitzen zaio (1990: 155-156). Azkenik, balioztatze gurutzatua legoke:

[...] the use of symbolic value as a means of increasing or decreasing economic value, and vice versa. [...] Cross-valorization is also part of the strategy pursued by individuals when they seek to convert their recognition in a field into a more lucrative job, or when they publicly attack or malign someone in an attempt to deprive him or her promotion or of a job. Strategies of cross-valorization thus overlap with what I referred to earlier as strategies of capital into another, and to reconvert it at a later stage in the life cycle, in order to preserve or improve their overall social position. (1990: 157)

Aztergai dugun testuinguruan, balioztatze posible bakarra sinbolikoa zen; izan ere, diktadurapean euskal komunitatearen lehen behar maila asebate gabea izanik, nekez gara zitekeen barne-balioztatze ekonomikorik — edota komunitateaz kanpotiko bertze zeinahi balioztatze —. Lehen behar maila asebetetzeko fase horretan, premia nagusiak lotuak ziren komunitatearen oinarriak berreskuratzearekin; kulturaren berpizte edota mantentzearekin loturiko ekimenekin, kasurako (Gandara, 2015). Bi alde horien arteko lotura hagit nabaria zen, berpiztearen hastapenak —50etako loraldiak— sentimenetik abiatua behar baitzuen oinarria. Prozesu horretan mugarri izanen ziratekeen: batetik, komunitatearen iraganeko erreferentziak eguneratzea; bertetik, talde izana sendotuko zuketuen corpus nahiz ekimenak bulkatzea, eta, azkenik, talde sendotasuna lagunduko zukeen kohesioa sortu nahiz finkatzea.

⁷ «Forma sinbolikoak norbaitek edo norbaitzuek erranahi ageriko edo ezkutuago baten adierazgarri gisa sumatzen dituzten irudi, objektu, ekintza, ideia, adierazi eta abarrak izan litezke. Hau da, norbaitek zerbaiten adierazgarri dela uste edo sentitzen dituen irudiak, objektuak, ekintzak, ideiak, adieraziak... dira» (Gandara, 2015: 674).

Oinarrizko behar maila hori asebeta izanik, anitzez aiseago izanen zatekeen balioztatze ekonomiko eta simboliko sakonak garatzea. Are gehiago, balioztatze simbolikoa barne-balioztatzea izan zitekeen –komunitatetikoa– soilik, ahalbide mugatuak ez baitzioten errealitate fisikoari bakarrik eragiten; erran nahi baita, komunitatearen eta ondarearen arteko harremanaren alderdi ukiezinean ere eragin zezaketela ondoriorik –ahozko transmisioan, ideietan, sentimenduetan...–.

Maila simbolikoari eragin zion alde nagusietarik bat debekuen izan zen; hots, mota eta maila askotariko zentsura. Aski jakina denez, zentsura desberdinak jasan zituen euskal komunitateak, frankismo nahiz ondoko urteetan zehar. Komunitatetiko barne-zentsura, adibidez, estatuarekiko elkarre-ragin eremuan, denbora luzez, jasaniko mendekotasunaren ondorioa izan zen; mendeko egoera haren oinarri ukatzaileek gogor eraso zieten komunitatearen balioztatze ahalmenei.

JAIALDIA

Abustuaren 31-an, eta goizeko 11,30-etan, Gipuzkoako «EZ DOK AMAIRU» taldekoak ezkeini euskuen Txirpis Zinema euskal abestien jaialdi bat.

Sarpide guztiak aurreko egunetan saldu ziran; eta jaialdia asi orduko, saloia jendez gainezka egoan.

«Ozkarbi», J. Lekuona, Mikel Laboa, X. Lete, L. Iriondo, B. Lertxundi, Txalparta, Txirula ta Alboka soinua. Hau izan zan eskeini euskuena.

Jaialdi honeri buruz, gendearen eretxiak honeek izan ziran: ederra izan zala benetan, abeslariak momentu on baten dagozala, baina gendeak entzun nahi ebazan abesti batzuek («Egun da Santi Mamina») ez zituela kantatu. Zergaitik?

Abeslariakin itz egin genduan, eta euren erantzuna hau izan zan: ez dogu horretarako baimenik lortu ahal izan.

Holan eta guzti bere, gendeak pozik urten eban, eta beste holako jaialdi gehiagoren eske.

(Gereño, 1969: 4)

Bertzelako zentsurek ere antzuteza erakusten dute. Hagitz urriak izaki elkarreragin eremuan mendeko kokapenean egoteak eskuragarri jartzen zi-

tuen bitartekoak, nekez gara zitekeen euskal erreferenteekiko barne-balioztatzeaz bertzelakorik. Musikariek jasaniko debekuek, adibidez, barne-balioztatzeari berari jartzen zioten muga.

Egoera horri aurre egiteko parada Ipar Euskal Herrian aurkitu zuen, hein batean, euskal musikagintzak; horren erakusgarri da Iparraldetik Hegoaldera ekarri izana 60ko hamarkadan, modu klandestinoan, euskal musikagintzaren berpizkundean eragin nabaria izan zuten diskoak (Aristi, 1985: 22-23).

Literaturan aitzina egin zuen prozesu bakarretakoa balioztatze zabal batetik barne-balioztatze sinbolikoa izan zen. Literaturak prestigioa eta garai berrietarako bulkada ematen zion euskal munduari: «Literatureak emoten deutse izkuntzeri nortasuna, indarra ta prestijioa. Ta ez ori bakarrik, baita bizitza luzeago baten laguntzea be» (San Martin, 1968: 1). Horiek horrela, kanpotiko balioztatzeak komunitate barrenetiko indarrek bulkatua behar zuten izan. Itzulpengintzaren eremuan islatzen da, kasu, elkarreragin eremuko kokapenak kamustu zuen bideetarik bat: itzultzaile sistema garatzeko ezinbertzekoak ziren hizkuntza lanketa, ezagutza eta trebakuntza urtetan zehar debekatuak izanik, nekez gara zitekeen itzulpengintza sistema sendorik. Horrek ezinbertzean eragin zion kanpo-balioztatze sinbolikoari, eta halaxe atzeman zuten garaiko zenbait kulturgilek ere:

Baiña, gure iritziaz gaiñera, ardaldunen iritzia nai nuke nik jakin; ia gure eleberriak, beste izkuntzetara itzuli ta beren lanen ondoan jarriaz zer mailletan geratzen diran. Saio au egiteko, jakiña!, gaiaz aberatsak diranetatik asi bearko genduke, lotsagarri geratu ez gaitetzen; gaiari begiratuko bait'diote geien erdal-irakurleak. Orduan jakingo genduke ziur kukurrukuka asi gintezken gure eleberri-soroan. Ez bait'litzake bidezko gure eleberriak euskeraz daudelako bakarrik, irakurtzeko eskatzea. (Loidi, 1966: 15)

Hala, «bertze»ekiko parekagarri bihurtze horretan, ezinbertzekoa izan zen euskal errealitatearekiko balioztatze prozesu zabalaren⁸ aitzineragina:

⁸ Balioztatze prozesu zabalarekin aditzera eman nahi dugu euskal kultur eremuko alderdiek –berdin iraganetik berreskuraturiko erreferenteek, horien bertsio modernizatuak eta bertze– funtzionalitatea lortu zutela euskal komunitatearengan. Hainbat mugarri izan ziren prozesu horretan eragile nagusi; bertzeak bertze, Arantzazuko basilikaren berritatzak sorturiko dinamika moderno

euskal komunitatearen zati bat erabilgarri ez zen ondarea berreskuratzen hasia zelarik, ondare horren helduleku zen eremuaren erabilgarritasuna ere bulkatu zen. Gisa horretan, euskal kultur eremuarekiko jarrera aldatzen laguntzen zuten elementuen baliagarritasun bakanduen artean sortu zen elkarreragina: euskal kultura komunitateko kideendako erranahitsu bilakatu bai, baina, gainera, garai berrietarako erabilgarria zela zabaltzen hasi zen. Prozesu horrekin abiatutako moldaketak aukera eman zuen estatuarekiko erlazioak kamustu bideak bertzela aitzinatzea, parada eskainiaz balioztatzeetan oinarrituriko aitzinera bide paraleloa gauzatzeko.

Horiek horrela, aldaketa euskal kultur ondarearen funtzionalitatea berriatzearen eskutik gara zitekeen. Bihurtze horren oinarrian, batetik, euskal kultur eremuan bilduriko isla kolektiboaren baliagarritasuna zegoen: biltzen hasia zen ondareak eskuragarri jar zitzakeen identitate kolektiboaren garapenerako erabilgarri ziritekeen errealitatea eta erreferente andana –hurrengo atalean Ahozko Ondare Kulturala (AOK) izanen dugu hizpide–. Bertzetik, bihurtzearen giblean ziren, baita ere, baliagarritasunaren bulkada lagundu zuten komunitateko jardunak, kultur gile eta kideak; eremuko parte aktibo zirenez, beren lana ere ezinbertzekoa izan zen.

Horiek horrela, kultur eremuaren eta komunitatearen arteko harreman aldaketak izan zuen ondorio nagusirik: kultur eremuaren baitako ondareak –kantek, bertsoek, istorioek– eta aditzera emaniko errealitateek –iragan bateratua eta kultur errealitate aberatsa aditzera emateko potentziala zutenek⁹ funtzionalitatea irabazi ahala, gero eta maila kolektiboagoan garatuz

erresistentziakoa, euskara batuaren bidea, Jorge Oteizaren *Quousque tandem...!* (1963) lanak izaniko eragina eta abar.

⁹ Hala atzeman ziren, adibidez, Mikel Laboak eskainiriko abestietariko elementu-erreferenteak. AOK-ko elementuetako iruditeria euskal komunitateak zituen premien arabera behatu zen, eta poeten olerkiek sarri eguneratzen zuten iruditeria horren segida garaikidea ere. Lana, amaren presentzia eta paisaia bukolikoak ondare metatu eta lan garaikideen segidan presente ziren; gainera, horiek aditzera emana komunitatearen irudi sinboliko gisa interpretatu zen. Akaso adibiderik sonatuenak amaren eta txoriaren irudia izan ziren: «Xoxo beltza», Otsobiren «Ama», «Xori erresiñula» abestietan den ama-txori bat-egitea edo Artzeren «Txoria txori» adierazgarriak, kasu. Baita Benito Lertxundirengandik helduak ere (Biosca, 2009 [2007]: 53).

joan zen euskal kultur eremuarekiko balioztatze orokorra, eta, gainera, osatu egin zen haren eskutiko birformulazio sinbolikoa.

Osatze hori dela eta, garrantzitsua da balioztatzeen nondik norakoaz ohartzea. Estatuarekiko kokapenaren eraginez nekez gara zitekeen «bertze»engandiko balorazioa, eta, horregatik, balioztatze zabalak ireki zuen bide paraleloa komunitateak elkarreragin eremuko kokapenetiko mugei –nahiz horien ondoriozko ezintasunei– aurre egin ahal izateko, errealitate sinbolikoa birformulatzeko eta baita funtzionalitatea berrezartzeko ere. Beraz, bide paralelo horren gauzatzearenganako izanen zatekeen Thompson-ek balioztatze prozesuen eragile nagusietariko gisa aipatzen zuen elkarreragin eremuko kokapena. Izan ere, kokapen horrek balioztatze prozesu oro eragiten du, eta bereziki azpimarratzen du Thompson-ek balioztatze sinbolikoak eremu horietako kokapenarekin duen erlazioa (1990: 157-158).

Azalpen horien euskal interpretazioa eginaz, arestian erran gisa, euskal komunitatearen eta estatu espainiarraren arteko harremana 1960-1980 bitartean, elkarreragin eremu horretan, mendeko kokapenean oinarritua zela baieztatu dezakegu. Testuinguru nagusi horren baitan, Thompsonen hitzak erabilgarriak dira literaturaren eguneratzea baldintzatu zuen balioespen bikoitza azaltzeko:

Subordinate positions within a field are those which offer access to the smallest quantities of capital of differing kinds. The individuals in these positions are those who are least endowed with resources and whose opportunities are most restricted. (1990: 160)

Izan ere, hitz horiek argitzen dute euskal komunitatearen eta, zehazki, euskal literaturaren garapen berezitua baldintzatu zuen alderdi nagusietarik bat: euskal literaturaren garapena, 1960-1980 bitartean, elkarreragin eremuko kokapenak baldintzatu izan zen; konkretuki, momentuan momentuko mendeko kokapenak komunitateari eskaintzen zizkion aukerek baldintzatu. Hala, bada, balioztatze zabalak ahalbidetu zuen aukera horien gabezia orekatzeko bide paraleloa.

Thompsonen azalpenak euskal komunitatearen eta euskal kultur eremuaren azterketara moldatzeko, ondoko egokitzapena egin dugu: elkarreragin eremuetan mendeko kokagunean diren komunitateek kapital motak eskuratzeko parada guti dute. Beraz, 1960-1980 bitartean euskal komunitate-

teak aipatu estatuarekiko elkarreragin eremuan zuen kokapena mendekoa izaki, bi ondorio nagusi izan ziren: batetik, kostata aitzinatzen zen barne-balioztatzerako beharrezkoa zen balioeste prozesua –hau da, balioztatze orokorrak irekiriko bide paraleloak ahalbidetu zuena–; bertzetik, ezin gara zitekeen balioztatze simbolikoaren bulkadarako bertze alderdia, kanpotikoa.

Balioztatze simbolikoaren gibelego estrategia nagusiak identifikatzeko ere egokitu behar izan ditugu Thompsonek erranak. Kokapen mendekoan diren balioztatze simbolikoak «practicality», «respectful resignation» edota «rejection» estrategiek ezaugarritzen dituztela zehazten du adituak. Alabaina, 1960-1980 bitartean euskal komunitateak jasaniko balioztatze simboliko nagusia bertzelako ezaugarri berri nabariak bulkatu zutela sumatu dugu. Zehazki, euskal literatur eremuak jasaniko balioztatze estrategiak ulertzeko, ezinbertzean erreparatu behar izan diogu estrategien eta komunitateak aipatu eremuan zuen kokapenaren elkarreragina argitzen duen alderdiari: *continuum* iraultzaileari.

Euskal komunitatea jarraitutasun iraultzailean izateak ahalbidetu zuen 50eko hamarkadaren bigarren aldian abiatu zen balioztatze simboliko nagusiaren indar zabal eta azpierzemuz azpierzemukoa. 60-70etako kultur moldaketa ezin gauza zitekeen jarraitutasun iraultzaileak berezkoak dituen aldakortasun eta aldaketa giro nahiz ekimenik gabe.

Euskal literaturari dagokionez, elkarreragin eremuko kokapenak eskuragarri jartzen ez zituen kapital eta baliabideen gabezia gaintzen lagundu zuen *continuum* iraultzailearen bulkadak: estaturik gabeko komunitate azpiratua izaki, balioztatze prozesu paraleloa, barneko balioeste prozesutik heldu zena, abiatu zen. Beraz, *continuum* iraultzailearen baitako errealitatean murgilduak izateak ahalbidetu zuen elkarreragin eremuko kokapenaren eraginez ezinezkoak ziren aitzinatzeak, balioztatzeak, bertze bidetik gauzatzea. Hortaz, elkarreragin eremutik literaturara ezin hel zitekeen asebetetzea bide paralelotiko balioztatzeak ahalbidetu zuen, eta indar paralelo horren funtsa erresistentzia kultural aktibotik heldu zen.

Egin kontu 60ak arte literaturaren garapen berezitua kamuts utzia zutela bai euskal literatur eremuaren garapenerako zentsura formal nahiz edukizkoek eta baita egitura nahiz erakunde propioen garapenerako mugek ere.

Hala, bada, hamarkada hartan abiatu-erako jarraitutasunak elkarreragin eremuak bideratzen zuen egoeraren alderantzizkatzea abiatu zuen; hau da, literaturaren garaikidetasuna eta errealitate zabalean jarduteko erabilgarritasuna bilatzen zituen aldaketa.

Bide horren logika *continuum* iraultzaileak soilik argitzen du; bertzelan erranda, elkarreragin eremuetan mendean direnek erabili ohi dituzten estrategiek ez dute, euskal komunitatea kokapen horretan izan arren, 60-70etako balioztatze orokorra, zabala, azaltzen. Hori dela eta, Thompsonnek erranei *continuum* motaren aldagaia gaineratu behar zaiola uste dugu: ikerlariak erranek komunitate dinamikak kontuan hartzen ez dituztenez, jarraitutasunaren baitako dinamikak azalpenetik kanpo geratzen dira. Thompsonnek erranak egia badira ere, behar-beharrezkoa da erreferentziazko komunitateak testuinguru zehatzean duen dinamikari behatzea. Bertzenaz, finko gisa atzeman daitezke balioztatze sinbolikoak eta elkarreragin eremuetako kokapena elkarreraginean, hain zuzen ere, islatzen duten errealitateak.

Azken hausnarketa ildo horrek argitzen du balioztatze sinbolikoen eta *continuum*aren arteko harreman horretan zentsurak zein eragin izan dezakeen, espresuki, komunitateen errealitate sinbolikoaren garapenean. Jarraitutasunaren baitako *continuum* mota kontuan izateak ahalbidetzen du, bertzeak bertze, euskal errealitate sinbolikoaren –balioztatze sinbolikoaren– eta zentsuraren arteko harremana hobeto deskribatu ahal izatea; izan ere, hurrengo atalean ikusiko dugunez, AOK-k euskal errealitate sinbolikoaren baitan erreferente kolektibo gisa izan zuen funtzionalitatea ulertzeko ezinbertzekoa da osotasun gisa eta elkarreraginean behatzea: *continuum* iraultzailean ziren beharrak, zentsuratik eratorritako premiak –testuinguru zehatzetik eratorriak– eta ondare espezifikoen egokitasuna.

3. Euskal erresistentzia sinboliko aktiboa: Ahozko Ondare Kulturala

Aipatu egoerak euskal literaturaren eguneraketa guztiz baldintzatu zuela sumatzen da: elkarreragin eremuko kokapenaren ondorioz, komunitate baretatik beretik hornitu behar izan zen euskal komunitateak zuen baliabide

urritasuna. Hau da, bertzeak bertze, euskal literatur eremuaren eguneratzea heldu zen, soilik, estatuaren mugak¹⁰ jasaten zituzten argitaletxe, aldizkari, liburu eta ekimenetatik. Horiek izan ziren diktadurapean euskal kultur eremuak izan zituen kultur erresistentzia gune egituratu aktiboak.

Literaturan, eragin endozentriko eguneratzailea gibelatua izan zen, hain zuzen ere, zentsuraren ondorioz; erraterako, Arestiren *Harri eta Herri* (1964), *Euskal Harria* (1967) eta *Harrizko Herri Hau* (1970) liburuak jasanikoa¹¹:

Euskal Harria-k zentsura latza jasan zuen, ehun eta hogeitak hirurogeita hamar soilik argitaratu ahal izan baitziren (1986 urte arte ez zuen argitaratze osoa ezagutu). Eta azken liburuan, *Harrizko Herri Hau*, bigarrenean zentsuratutako hainbat olerki ezagutzera eman zituen Arestik, [sic] hori-dela eta nahiko anakronikoa gertatzen da. (Ornoz, 2011: 77)

Argitaletxeek eta autoedizioek kultur erresistentzia aktiboan jarduten zuten arren, zentsurak kamustu egiten zuen, sarri, erresistentziaren bidea, eta, ondorioz, momentuko eraginik gabeko sorkuntza lanen agerpena gibelatzen zen. Anitz dira horren erakusgarri ezagunak: JosAnton Artzeren *Laino guztien azpitik* (1973) nahiz *Eta sasi guztien gaimetik* (1973), Saizarbitoria-*ren 100 metro* (1976) –1973rako akitua izan arren, 1976ra arte gibelatu zen argitalpena– eta abar.

Gainera, maila desberdinetan eragiten zuen zentsurak. Joan Mari Torrealdai autozentsura aipatzen du ondorio larrienetariko gisa:

Zentsurak izugarri mugatu du euskal produkzioa. Mugatze hori neurtzea oso zaila da. Ondorio horiek ez dira kuantifikatzen, ezinezkoa delako. Zentsuraren ondorio larri bat autozentsura da. Autozentsura ikaragarria egon da. Gu guztiok ezagutu dugu. Horrela idazleak

¹⁰ Dela komunitateari egokituriko erakundeak ezin antolatuagatik, dela errepresio bide nabariagatik edota legeen bide «arautuetatik».

¹¹ «1960 eta 1961 artean, Arestik Joan eta Mirenen [*Maldan Behera*] historiaren ustezko hasiera argitaratzen du, eta zentsuragatik (eta ez Mitxelenak ironiaz zioen bezala, bertsoak gaizki neurturik zeudelako) zati batzuk baino ez dira agertzen *Zuzenbide debekatu*a izenburuarekin; frankismoaren kontrako jarrera nabaria da, betiere literatura gailentzen zaiolarik. Lana 1985ean argitaratu zen osorik.» (Kortazar, *in* Kortazar zuz. 2008)

zerbait idazteko orduan pentsatu behar zuen idatzi behar zuena aurretik beste norbaitek onartu behar zuela, eta idatzitakoaren arabera, zigor bat jaso zezakeela. Hori dela eta, idazteko orduan, guk beti zentsuratzailerik bat genuen aurrean. Autozentsurak ikaragarri mugatu ohi du idazlea. Orduan, frankismoaren garaian eztabaida politiko, ideologiko eta kulturala ezabatuta geratu ziren, ezin baitzen horiez hitz egin. Beraz, pobretze handia, basamortu kulturala ekarri zuen zentsurak. Hori 40 urtetan baino gehiago eman zen, ez bakarrik liburugintzan, baita komunikabideetan ere. Gero kontuan hartu behar da, euskarazko kulturak beste traba batzuk ere bazituela. Izan ere, edukiaz gain hizkuntza bera ere zentsuratu zen. (1999)

Nahi eta ezinaren isla garaiko gune kultural egituratu nagusitik heldu zen: aldizkarietatik. Aldizkariak ziren euskal kultura lantzeko, zalantzan jartzeko, birformulatzeko eta eztabaidarako nahiz plazaratzeko erresistentzia gune nagusia. Horregatik, ez da harrizkoa zentsuraturiko liburu, kontzertu, jaialdi, saio eta abarren albisteak bildu izana garaiko aldizkarietan. Hala agertu zen, *Anaitasuna* aldizkarian, JosAnton Artzeren bi liburuen berri ematen zuen albistearen oin-oharrean: «Oharra: Azken orduan jakin dugunez, J. A. Artzeren liburu hau poliziak bahitua izan da, bai liburudendetan¹² eta bai egileari zuzenik eskatu ziotenen etxe guztietan ere» («Armendaritz», 1974: 6).

Edozein gisatan, aipatu erresistentzia gune horiez gain, izan zen erresistentzia errealitate sinbolikoarekiko harremanean bideratu zuen erreferentziazko ondarerik: Ahozko Ondare Kulturala (AOK) gune aktibo horietan

¹² Hala zioen Maria Dolores Arbelaizek, Manterola liburu dendako –1955ean, Donostian, irekia– arduradunak: «Guk ez genuen behin ere jakin nork esaten zien etortzeko, baina etortzen ziren. Norbaitek esaten zien. Salatariren bat zegoen. Eta etorri egin behar! Hemen bazen inspektore bat, gure aitak lehenagotik ezagutzen zuena, Librería Internacional-en garaitik. Nik ez dakit historia osoa, gure aitak ez zigun eta horretaz askorik hitz egiten. Denbora pasa eta norbera konturatzen da nola ziren gauzak. Tira, inspektore harena ere xelebrea izan zen: behin, Artzeren liburuak bahituzera etorri zen. *Sasi guztien gainetik* eta *Laino guztien azpitik*. Bada, inspektore hura bera, erretiratu eta gero, askotan etortzen zen hona, euskal liburuak erostera. Ez zekien euskaraz, baina euskal liburuak maite zituen, benetan. Egunkari zaharrak, aldizkariak eta liburuxkak irakurtzea gustatzen zitzaion»; «Zer zeukaten Artzeren liburuek? Zergatik bahitu?» «Oso arraroak zirela, besterik ez. [...] Horrek adierazten du zer zen garai hura. Artzeren liburuak? Poesia abangoardista, ulertzen ez genuena. Ez genuen gaztelaniaz ulertzen, eta are gutxiago euskaraz» (Arbelaiz, 2006).

guztietan izan zen hagitz eragile. AOKren birjabetzak kulturaren ekoizte prozesuetan izan zuen eragina. Idazleen ekoizpenetan, erraterako, sarri erabili izan zen AOKtik edaten zuen tradizioa, birformulaturik eta momentuko beharrei egokitua, eta nabariak izan ziren belausaldi desberdinek ahozko tradiziotik hurbileko jardunak berrizatzeko egin zituzten ahaleginak –Gabriel Aresti¹³, Mikel Laboa, JosAnton Artze, garaiko kantariak...–.

AOKn eta ondare horretatik birformulatzen ari zen errealitate simbolikoan eragin zuzena izan zuten arestian aipaturiko alderdiek: zentsurak sorturiko beharrek, *continuum* iraultzailetik eratorririko premiek eta ondare espezifikoen –AOKren– egokitasunak. Batetik, zentsuratik eratorririko beharrak lotuak ziren komunitatearen oinarriko premia kolektiboak asetzeari. Horri loturik, AOK-k gorpuzten zuen kultur ondaretik berreskura zitekeen multzo, potentzialki, baliagarria: aukera eskaintzen zuen oinarriko erreferente kolektiboak (berr)eskuratzeko (lehen faseetan behar-beharrezko ziren ardatzak asebate zitezen), tresna hagitz baliagarria baitzen denbora erreferentzia, talde izaera eta sendotasuna laguntzeko.

Bertzetik, euskal komunitatea 50eko hamarkadatik aitzina –eta 60etatik aurrera, bereziki– hasia zen erresistentzia mota desberdinak, egituratuak, abian jartzen. *Continuum* iraultzaile gisa identifikatu ditugu espresuki 60ko hamarkadatik aitzinerako hogeitaz urteak. Testuinguru horretan, aisa ulertzen da iraultzailea zen jarraitutasunarekin bat heldu ziren beharrak agertu izana. AOKren atzematea atxikia izan zen komunitatearen lehen behar maila asebetetzeari: iragan bateratuaren aztarna izateko ahalmenaz gain, orainaldia eta etorkizuna bideratzeko zen lagungarri; koplak eta bertso nahiz doinu zaharrak garai batean izandako errealitatearen isla izan zitezkeen, eta, era berean, moldagarri eta eguneragarri zen corpusa osatzen zuten. Iraganeko ahots eta errealitate bateratzaile amankomun gisa atzeman ziren, eta helbu-

¹³ Xabier Martinek J. Tapiaren hitzak bildu zituen *Real politik* (2006) diskoari buruz ari zirela: «Arestiri ikasi diot trikiti munduak baliabide handiak eskaintzen dituela gauzak poetikoki adierazteko. Baserri mundukoa izateak ez duela atzerakoi izan behar derrigorrez. Eta konplexuz betetako mundu horretan beste norabide batean lan egiteko pista asko eman dizkit' [...] 'eskerrak Mikel Laboak kantu bihurtu zituen, trikitalariok ez baikinaren enteratu ere egin. Baina berez, guretzat egindako letrak dira' » (Martin, 2006).

ru kolektiboek lagundu zuten AOK-k balioztatze sinbolikoa jasan izana. Euskal ondare garaikidearen ikur bihurtu ziren, adibidez, Arestiren koplazaharren erabilera berriztatua edota bertso moldearen eguneratzea.

AOKren berezko tasunek eta, bereziki, izaera iradokitzaileak corpusari ematen zioten potentziala handia zen, erreferente egokia bihurtuaz, gainera, zentsuraren atzaparretatik alde egiteko:

Ahozkoa, erabilgarriagoa da erresistentziarako, atzemaneginagoa delako. Belarriak ukitu eta haizeak eramaten duelako. Lekua, momentua eta entzulegoa aukera dezake autoreak, bere diskurtso ezkurtua azaltzeko. Bera berehala desagertuko da. Mezu hori belarriren batean ostendu bada, beste leku, momentu eta entzuleria egoki batean zabalduko da, autorea eta sorrera ahazturik, letra orijinala aldaturik beharbada. (Sarrionandia, 2010: 425)

Corpus horren baitan, ahozko literatura, noski: «Dominazio egoeretan, ahozko literatura zaila da zigortzeko, autoritateek autorea nor den ez dakitelako. Eta, gainera, kantu bat besterik ez zela esanez disimula daitekeelako» (*loc. cit.*).

Bernardo Atxagak, erraterako, hizpide den urteetan argitaratu zituen hainbat testuk islatzen dute AOKren alderdi nagusietarik bat izan zenaren aldeko hausnarketa: bertsolaritza (*Anaitasuna* aldizkarian argitaratu testuak eta «Borobila eta puntua» antzerkia). *Anaitasunan* argitaraturiko idatzien artean aipa litezke idazle beraren «Bertsolaritzaz pentsatzen» (1972: 16) saioa eta «Euskal Herriko bertsolari hilezinen batzar harrigarriak» (1973b: 4; 1973c: 8) sorkuntza-lana. Lehenean, bertsolariak eta bertsolaritza garaiarekiko zuten egokitasunaz nahiz erabilgarritasunaz hainbat ideia bildu zuen, eta, bigarrean, denboran barnako bidaia irudikatu zuen. Horietan agertuatarik, bertsolaritza egokitasuna da, zentsurarekin duen loturagatik, guretako, aipagarrien:

Ene ustez, bertsolariak dohai asko daduzka, lehen esan ditudan eginkizunak¹⁴ betetzeko. Alde batetik, zentsuratzen eta galeratzen

¹⁴ «[...] kultura zabaldu nahi bada, kontzientzia sortu, gertakariak zinez esplikatuz, jendea poztu eta beste zenbait gauza egin» zioen artikuluan, lehentxeago.

zailenetakoa da, edozein leku eta mementotan bota baititzake bere bertsoak. Oso herrikoa eta demokratikoa da, zeren behartsuenengana ere erraz hel eraz baitezake bere boza. Oso zuzena eta direktoa delako, erantzuna emateko guztiz aproposa da, problema sortu den tokian bertan kanta baitezake. Gainera, arteak eta mintzabide guztiek daramazkiten tendentzien erdian sartuko litzateke. Izan ere, zinemari (beste askoren artean Losey), antzerki berriari (horra hor Nancy-ko festibala), eskulturari (Oteiza, ez da hala?), halako ximpletasun batera jotzen ari dira, gauzak erraz erakutsiz, bakoitzari «hau edo bestea» aukeratzeko askatasuna emanez, alferrikako hitz edo elementurik sartu gabe, eta abar.

Jakina, bertsoaren forma aparta izan arren, forma horren jabe den pertsona konkretua, eta beronek erabiltzen dituen gaiak, sentimendua, zorrotasun, jakituri eta ez dakit zer gabekoak baldin badira, forma horren efektibitatea zeharo galtzen da. (1972: 16)

Bat-bateko bertsoaren forma aparta izan arren, nahiz eta kantariaren emanaldietan eskaintzen ziren bertso moldeek zentsura izan zuten muga, Anton Valverdek adierazi zuen gisa, agerraldi guztietan gertatu bezalaxe: «Eragozpenak, gutxi gora-behera betikoak. Bertso denak zentsuratik pasa behar izan dira, eta guztiak ez dituzte onartu. Hori pena da. Aukeratuak geneuzkan gai batzuk oso kamuts geratuko dira» (1974: 6).

Bat-batekotasunaren eta zentsuraren arteko harremana da gibelean dagoen mugarririk. Alde batetik, AOKren, ondare horrek zuen egokitasunaren eta zentsuraren arteko harremanean AOK bera izan zen zentsuraren mugei aurre egiteko erresistentzia¹⁵ tresna nagusietarik bat –zuen balio nahiz funtzio simboliko-erreferentzialagatik eta baita praktikoagatik ere–.

Gertatu zen, bada, soinu unibertso aldaketaren barruan, zenbait kanta mitologia berri baten sostengu bilakatu zirela [«Bereterretxeren kanthoria»z aritu berri da idazlea]. Esplicitua izan den moduan, baliotsu, eder eta gurea zenaren sinbolo bihurtu genituen abestitxo zahar haiek. (Gorostidi, 2011: 49)

¹⁵ «Ahozkoa, erabilgarriagoa da erresistentziarako, atzemaneginagoa delako. Belarriak ukitu eta haizeak eramaten duelako. Lekua, momentua eta entzulegoa aukera dezake autoreak, bere diskurtso ezkutua azaltzeko. Eta berehala desagertuko da.» (Sarrionandia, 2010: 425)

Alabaina, bertsolaritzak zuen tasun garrantzitsuetarik bat zen jendearen memorian altxatzeko dohaina. Doinuek, erritmoek eta errepikapenek hagitx baliabide eraginkorra bihurtzen zuten bat-bateko bertsolaritza: iragan-korra izanagatik, memorian gordeak izateko ezaugarri berezkoak zituen corpusa zen. Joxerra Garziak memoriaren eta biziraupenaren arteko harremanari foku desberdinetik erreparatu dio (2007)¹⁶, ahozko literatur poesiarren deskribapen nahiz sailkapenerako proposatzen baitu erreparatzea genero bakoitza ekoizten den, transmititzen den, hartzen den moduari nahiz funtzio sozialaren gauzatzenari. Ahozko literaturak bazuen zentsurari aurre egiteko balio zuen baliabiderik: transmisio modua; memorian eta ahozkotasunean –nahiz eta bertso paperek euskarri finkoa izan zezaketen abiapuntu–oinarrituriko transmisioa. Alde horretatik, Joxerra Garziak proposaturiko sailkapen irizpideekin egiten dugu bat (2007)¹⁷.

Urte batzuk beranduago, 2012an, Etxepare Institutuak bertsolaritzari buruz argitaraturiko liburuxkan laburbildu zituen Garziak bat-bateko bertsolaritzari buruz teorizatze bide berriak («Bertsolaria, emozioen kudeatzaile» atala, 36.-41. or.). Interesgarria da bertan bildua. Bertsolaritza ahozko literaturaren baitako azpigenero gisa ikertzeak berekin ekarri omen du poetika idatziaren marko teorikotik abiatutako ikerketak egitea; azken urteetan, ordea, marko teoriko berri baten formulaziorantz egin dute adituek: bertsolaritza genero erretorikotzat hartzen duen marko teorikorantz (2012: 38).

Bertsolaritza genero erretorikotzat hartzeak berekin dakar, besteak beste, sortu den testuaren erlatibizazioa, betiere, bertsolariak

¹⁶ «The majority of Basque oral poetry genre classifications proposed to date are based on formal, textual parameters. Here, however, I propose a new method of classification» (2007: 49). Garziak berak plazaratzen ditu metodologia horrek berekin dakartzan bi zailtasun: «to overcome is to specify which phenomena can be considered genres of oral poetry and which cannot» (2007: 48-49) eta «the uneven nature of the corpus at our disposal» (2007: 49).

¹⁷ Gainera, bat heldu gara, hein batean, Garziarekin zera dioenean: «the true survival of a genre depends not on factors intrinsic to the genre itself, but rather on the attitude and, at the end of the day, on the cultural policies that a community articulates to foster the development of the genre» (2007: 47). Alabaina, «the true survival of a genre depends not *only* on factors intrinsic to the genre itself» gaineratuko genuke (azpimarra gurea da).

kasu bakoitzean inprobisatzen duen testuinguruaren eta egoeraren arabera azertu beharko baita.

Izan ere, bat-bateko bertsolariaren helburua ez baita balio literario handiko testuak sortzea, entzuleengan emozioak eragitea baizik. Bertsoak betiere testua behar du, eta, aurrerago ikusiko dugunez, gaur egungo bertsolariek sarritan testu bikainak sortzen dituzte. Halere, bat-bateko bertsoaren balioa testuaren kalitatera murriztea bat-bateko bertsolaritzaren funtsari iruzur egitea litzateke.

Liburu honen hasieran, bertsolaria publiko baten aurrean bertsoak inprobisatzen dituen delaren esan badugu ere, egokiago litzateke bertsolaria emozioen kudeatzaile dela esatea. Emozioak sortzea eta eragitea, horixe da bertsolariaren helburu nagusia. (2012: 40)

Bat-bateko bertsolaritzaren helburua emozioak sortzea bada, aztergai dugun garaia dinamika nagusiari ongi egoki zekioken jarduna zatekeen: parametro emozionalek erdiz erdi jo zuten 50en akieratik aitzinerako euskal kultur dinamika osoa, eta, errana dugunez (Gandara, 2016), pertzepzio emozionala ardatz funtsezkoa izan zen euskal kulturaren, haren atzematearen eta egokitzapen modernoaren balioztatze prozesuan.

Emozioak euskal mundua atzemateko irizpide nagusi izateak corpus eragile beraren baitan biltzen ditu bertsolaritza bat-batekoa eta kantak, adibidez. Abestiek eragin dezaketen atzemate emozionala lotua dateke momentuari, testuari, erritmoari, hartzaile direnen arteko harremanari eta baita bertze hamaika alderdiri ere¹⁸.

Hortaz, ondoriozta genezake memoria bidezko transmisioa ahozkoari lotua izateak eta bertsolaritzaren helburua emozioak sortzea izateak espresuki jardun eraginkorra bihurtu zuela bertsolaritza, zentsuraren kontrako erresistentziarako tresna gisa.

¹⁸ Kantuekiko atxikimendua eta duten indar iradokitzailea modu anitzetara izan da deskribatua, gurean; bertzeak bertze, Jose Antonio Agirre eta Lekube lehendakariak zioen, *De Guernica a Nueva York pasando por Berlín* (1942) lanean: «La esperanza [euskaldunei] les sube del corazón a los labios como una preciosa melodía; por eso cantan siempre. La canción vasca, vieja como entona la brisa en los robles de Aralar, se ha dejado oír hasta en los campos de concentración del Sahara» (1976 [1942]: 428). Aitzinaxeago, lan berean: «Y también cantando han ido los vascos a la muerte» (429. or.).

Horretan guztian ahozkoaren anonimotasunak ere izan zuen garrantzirik. 50etatik aitzinera, Iparraldetik Hegoaldera hurbilduriko diskoei –Mixel Labéguerie, Ximun Haran¹⁹...– eta Jorge de Riezu (1948), Aita Donostiak (1921), Resurrección Mª de Azkue (1922-1925; 1935-1947) eta bertzek eginiko aurre-bilketa lanari eskerrak, anonimoa zen komunitateari eskaini zitzaion corpusaren zati baten egiletza. Horrek berak ekarri zuen corpusak lagundurik proiektatzen zen komunitate ideiak izan zezala eraginik kolektiboaren osieran. Anonimotasunak bulkatuko zituen irudien artean, antzinatasuna eta berezitasuna leudeke. Anonimotasunari buruzko ideia interesgarria eskaini zuen, preskeski, José Mª Sánchez Carrión «Txepetx»ek, *Lengua y pueblo* lanean:

En una escritura y un cronicismo que están asociados al acallamiento de la plebe, la ausencia de escritura debería asociarse a su vez con la vitalidad de estructuras colectivas donde no hay una historia, sino multitud de historias posibles, para cuya constatación por escrito no se tiene tiempo o no se le ve inmediata utilidad. El silencio de la escritura traduce, de este modo, más que marginalidad, potencia y vitalidad de la palabra: de la literatura popular (oral), de las creencias populares, de la discusión de los asuntos colectivos. El pueblo en libertad es por naturaleza creador. Pero también anónimo. (1999 [1980]: 79)

Kontuan hartzen badugu indar zentsuratzaileen helburu nagusietarik bat dela memoria kolektibo periferikoak –«bertze»enak– akitzea, eta, beraz, frankismo garaian erregimenaz bertzelako memoria kolektiboak ukatu²⁰ eta deuseztatu nahi zirela, bi inflexio puntu izan ziren euskal komunitatearengan 50etatik aitzinera sortuaz joan zen dinamikan: ukatua zen errealitatea-

¹⁹ «Nik izan ditut nere eraginak. Euskaraz kantatzen hasi aurretik Atahualpa Yupanki eta Violeta Parra kantatzen aritzen nintzen. Atahualparekin berarekin ere kantatu izan nuen Donibane Lohitzunen. Garai hartan gure kanta zaharrak ez ziren ezagunak Hegoaldean. Ximun Haranek grabatutako zinta bat ekarri zidan orduan lagun batek. Pelotari honek edonora joanda ere magnefoia eramaten zuen, tabernetan kantatzen zena biltzeko asmoz. Gerora disko bihurtu zen kanta herriko bilduma entzun bezain pronto konturatu nintzen bide hura zegokidala eta ez ordu artekoa.» (Laboa, 1990).

²⁰ «[...] los testimonios de esa cultura [euskal kultura kolektiboa] o están entre nosotros y aún no hemos sabido valorarlos, o fueron censurados por los que decidieron que era mejor demostrar que esa cultura no había nunca existido.» (Sánchez, 1999 [1980]: 79)

ren existentziaren kontzientzia izatea eta kolektiboan ibiltze funtzionala lortzea. Horretan, ahozko corpusa izan zen funtsezko. Zer erranik ez, gure memoria kolektiboa atxikiagoa izan delarik ahozkoari, idatziari baino (García, 2007: 48, 57).

4. Ondorioak

Artikulu honetan saiatu gara ulertzen zein izan daitezkeen zentsuraren eta errealitate sinbolikoaren arteko harremanaren dinamika zenbait, testuinguruarekiko korrespondentzian. Horretarako, John B. Thompsonen oinarri teorikoetatik abiatuta, haren proposamenak baliabide sinboliko nahiz eremu zabalagoen azterketara egokitu ditugu, euskal adibide modernoekin osatu dugularik azalpen teorikoa.

Lanean agerrarazi dugu Thompsonen hizpide dituen elkarreragin eremuetako kokapenei eta balioztatze sinbolikoen arteko harreman kasuistikari gaineratu beharra testuinguruz testuinguruko *continuum* mota. Aldagai berri horrek ahalbidetzen du, batetik, hobeki deskribatzea mendekoa den kokapen nagusiaren baitako aldaketak eta/edo urruntzeak eta, bertzetik, ulertzea komunitateak *continuum*etan garatu eta denboran zehar atzeman behar dira. Ondorioz, komunitateek bizi dituzten balioztatze prozesu zabalak identifikatzeko elkarreragin eremuak eta balioztatze prozesuak nahiz horien arteko harremana denborarekiko korrespondentzian aztertu behar dira.

Euskal komunitateak 60etatik aitzina, 80ak arte, bizitu zuen egoeratik abiatuta ondorioztatu dugu, elkarreragin eremuko kokapena mendekoa izanik, barne-balioztatze sinbolikoa bakarrik izan zela posible. Kokapen hori ziurtatzeko zentsura erabili zuen, bertzeak bertze, estatu espainiarrak. Era berean, kokapen hori aldatu ahal izateko eta, beraz, zeinahi balioztatze prozesu abiatu edo gauzatzeko, erresistentziarako kontra-botereak erabili zituen euskal komunitateak: erresistentzia armatua eta aztergai izan dugun erresistentzia kulturala.

Erresistentzia kultural aktiboaren baitan, diktadurapean zentsurari aurre egiteko gune desberdinei buruz aritu gara: batetik, erresistentzia kultural

aktiboaren eragin egituratzaile-finkatzailea laguntzen zuten guneak izan ziren, eta, bertetik, gune horien elikatze foku nagusietarik bat izan zena bertetik, argitaletxeak, aldizkariak nahiz ekimen kolektibo-indibidualak eta, bertetik, AOK, hurrenez hurren.

Zentsura egoteak balioztatze sinboliko oro baldintzatu zuen erreferente kolektibo egokiak hautatzeko prozesuan. Horiek horrela, ikusi dugu AOK izan zela erresistentzia sinbolikorako gune aktibo nagusietarik bat; erreferente sinboliko izateaz gain, momentuko beharrei espresuki ongi, egoki, erantzuteko gai izan baitzen ondare hura.

5. Aipaturiko bibliografia

Agirre, Josu Antonio de, 1976 [1942], *De Guernica a Nueva York pasando por Berlín*. Donibane Lohizune: Axular.

Arbelaiz, Mª Dolores, 2006, «Maria Dolores Arbelaiz: «Internet da mende honetako panazea, baina jendea liburuetara bueltatuko da», M.A. Elustondo elkarrizketatzailea, *Argia*, 2028 (2006/09/02).

Aresti, Gabriel, 1964, *Harri eta Herri*. Zarautz: Itxaropena.

———, 1967, *Euskal Harria*. Bilbo: Kriselu.

———, 1970, *Harrizko Herri Hau*. Donostia: Lur.

Aristi, Pako, 1985, *Euskal kantagintza berria, 1961-1985*. Donostia: Erein.

«Armendaritz», 1974, «...laino guzien azpitik...», «...eta sasi guztien gainetik...»: J. A. Arze eta J. L. Zumeta», *Anaitasuna*, 268 (1974) 6.

Artze, Joxe Anton, 1973, *Laino guztien azpitik*. Autoedizioa.

———, 1973, *Eta sasi guztien gainetik*. Autoedizioa.

Atxaga, Bernardo, 1972, «Bertsolaritzaz pentsatzen», *Anaitasuna*, 234 (1972) 16.

———, 1973a, «Borobila eta puntua», in Anitzen Artean, *Euskal Literatura* 72. Donostia: Lur, 225-251.

———, 1973b, «Euskal Herriko bertsolari hilezinen batzar harrigarriak (I)», *Anaitasuna*, 253 (1973) 4.

———, 1973c, «Euskal Herriko bertsolari hilezinen batzar harrigarriak (II)», 1973, *Anaitasuna*, 256 (1973) 8.

Azkue, Resurrección Maria de, 1922-1925, *Cancionero popular vasco*.artzelona: Boileau & Bernasconi.

———, 1935-1947, *Euskal Herriaren Yakintza: Literatura popular del País Vasco*. Madril: Espasa-Calpe.

Biosca, Marc, 2009 [2007], *Haiek zergatik deitzen diote Euskal Herria eta guk Ithaka? Euskaldunak eta katalanak zein bere nazioari kantari*. Irun: Alberdania. [*iPer què ells en diuen Euskal Herria i nosaltres Ítaca?: Bascos i catalans canten a la seva nació*.artzelona: Pagès Editors]

Donostia, Jose Antonio de, 1921, *Euskel Eres-Sorta: Cancionero Vasco*. Madril: Unión Musical Española.

Ezezaguna, 1971, «Bertsolarien arriskuak Bilbon», *Anaitasuna*, 221 (1971) 1.

Gandara, Ana, 2016, «La adaptación del Patrimonio Oral Vasco como recurso simbólico de la comunidad vasca (1960-1975)», *Fontes Linguae Vasconum: Studia et Documenta*, 28. urtea, 121 (2016) 165-184.

Garzia, Juan, 2007, «Basque Oral Ecology», *Oral Tradition*, 22:2 (2007) 47-64.

———, 2012, *Bertsolaritza: euskarazko bat-bateko bertso gintzaren gaur egungo egoera, tradizioa eta etorkizuna / El bertsolarismo: realidad, tradición y futuro de la improvisación oral vasca*. Donostia: Etxepare Institutua.

Gereño, Xabier, 1969, «Erriz erri. Billaro-Areatza. Jaialdia», *Anaitasuna*, 172 (1969) 4.

Gorostidi, Juan, 2011, *Lau kantari: Beñat Achiary, Mikel Laboa, Imanol Larzabal, Ruper Ordorika*. Iruñea: Pamiela.

Guibernau, Montserrat, 1999, *Nations without States: Political Communities in a Global Age*. Cambridge: Polity Press.

Kortazar, Jon (zuz.), 2008, *Euskal Literaturaren Hiztegia*. <<http://www.ehu.es/ehg/literatura/>>.[Azkenek behatua: 2018/08/16]

Laboa, Mikel, 1990, «Mikel Laboa: «Gauzak ondo esplikatzen jakingo banu ez nuke kantatuko»», elkarrizketatzailea Garbiñe Ubeda, *Argia*, 1306 (1990/09/23).

Loidi, Jose Antonio, 1966, «Euskal nobela gaur», *Zeruko Argia*, 200 (1966) 15.

Martin, Xabier, 2006, «Tradizio berriak sotilagoak», *Berria* (2006/10/19).

Oronoz, Belen, 2011, *JosAnton Artze «Hartzabal»: inguruaren eragina poesiagintzan (1969-1979)*. Doktorego tesia, Jon Kortazar zuzendaria, Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila. UPV-EHU.

Oteiza, Jorge, 1995 [1963], *QUOUSQUE TANDEM...! Ensayo de interpretación estética del alma vasca*. Iruñea: Pamiela.

Pablo, Santiago de, Jose Luis de la Granja, Ludger Mees eta Jesus María Casquete (koord.), 2012, *Diccionario ilustrado de símbolos del nacionalismo vasco*. Madril: Tecnos.

Riezu, Jorge de, 1948, *Flor de canciones populares vascas*. Buenos Aires: Editorial Vasca Ekin.

Saizarbitoria, Ramon, 1976, *Ehun metro*. Donostia: Kriselu.

Sánchez, Jose Maria, 1999 [1980], *Lengua y pueblo*. Iruñea: Pamiela.

San Martin, Juan, 1968, «Euskerearen batasunaz. Euskaltzaindiaren asmoa», *Anaitasuna*, 163 (1968) 1.

Sarrionandia, Joseba, 2010, *Moroak gara behelaino artean?*. Iruñea: Pamiela.

Smith, Anthony D., 2009, *Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. New York: Routledge.

Thompson, John B., 1990, *Ideology and Modern Culture: Critical Social Theory in the Era of Mass Communication*. Cambridge: Polity Press.

Torrealdai, Joan Mari, 1999, «Zentsurak basamortu kulturala ekarri zuen», elkarrizketatzailea Ainhoa Irazu, *Euskonews&Media*, 37 (1999/06). <<http://www.euskonews.com/0037zkb/frelkar.htm>> [Azkenez behatua: 2018/08/16]

Valverde, Anton, 1974, «Bertso eta koplak zahar eta berriak», elkarrizketatzailea «Errialde», *Zeruko Argia*, 573 (1974) 6.